

КОНЦЕПТ COMMON SENSE В АНГЛОМОВНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Вивчаються понятійна, образна і знакова складові культурного концепту Common Sense, що знайшов своє вербальне втілення в культурно значущих художніх творах англomовної літератури ХІХ століття. Опис шляхів вербалізації концепту здійснюється з використанням концептуального та лінгвостатистичного аналізів лексичних одиниць поля концепту.

Ключові слова: культурний концепт, концептуальний аналіз, лінгвостатистичний аналіз, концептуальне поле.

Изучаются понятийные, образные и знаковые составные культурного концепта Common Sense, который нашёл вербальное воплощение в культурно значимых художественных произведениях англоязычной литературы ХІХ столетия. Описание способов вербализации концепта проводится с использованием концептуального и лингвостатистического анализом лексических единиц поля концепта.

Ключевые слова: культурный концепт, концептуальный анализ, лингвостатистический анализ, концептуальное поле.

The article deals with the study of notional, image-bearing and sign elements of the cultural concept Common Sense, which was verbalized in the culturally valuable texts of fiction of the English literature in the ХІХth century. The description of the concept verbalization has been carried out with the application of conceptual and lingua-statistical analyses of the lexical units in the concept field.

Key words: cultural concept, conceptual analysis, lingua-statistical analysis, conceptual field.

Культурний концепт як багатовимірне ментально-вербальне утворення, на думку С.Х. Ляпіна, включає в себе три складові: понятійну, образну і знакову [7, с. 18]. Можливість лінгвістичного аналізу концепту виникає тільки за наявності саме третьої складової, присутність якої в його семантиці визначає лінгвокультурологічне трактування концепту. Мовний елемент у структурі культурного концепту є предметом дослідження низки науковців (В.І. Карасик, М.В. Нікітін,

М.О. Красавський, В.В. Красних та ін). Існує декілька підходів до опису культурних концептів. М.В. Нікітін вважає, що повний семантичний опис концепту складається з опису синтагматичних і парадигматичних зв'язків слова-імені концепту [8, с. 118]. Ю.М. Лотман до смислового ряду слова-імені концепту включає синоніми й антоніми [6, с. 42], що знаходить підтримку в дослідженнях В.І. Карасика, який оперує поняттям „семіотична щільність” – наявність великої кількості синонімів, – що є концептуально значущою характеристикою [2, с. 14].

Знаковий компонент культурного концепту являє собою передумову для його певної реалізації вербальними засобами, що в сукупності складають лексико-семантичне поле. Поле будується довкола доміанти (ядра), що репрезентується іменем концепту (словом-терміном). Сама інтерпретація поля концепту не є чітко визначеною і включає такі дефініції, як лексико-семантичне поле, функціонально-семантичне поле, концептуальне поле. Тому питання вербалізації концепту та побудови його поля залишається *актуальним* для сучасної концептуальної лінгвістики.

Мета нашого дослідження – вивчення понятійної, образної і знакової складової культурного концепту Common Sense, що знайшов своє вербальне втілення в культурно значущих художніх творах англomовної літератури ХІХ століття. *Завданнями* дослідження є визначення понятійної бази концепту на основі словникових дефініцій; виявлення образного компонента концепту на основі аналізу слів-супровідників до імені концепту; опис шляхів вербалізації концепту з використанням концептуального та лінгвостатистичного аналізів дібраних одиниць концептуального поля.

Понятійну основу концепту Common Sense визначаємо за допомогою аналізу словникових дефініцій словосполучення Common Sense. Згідно з етимологічними джерелами Common Sense в англійській мові походить із латинської мови, яка послуговувалась калькою з грецької: 1525-35, Latin *sensus communis*, translation of Greek *koinē aisthēsis* (Random House Webster's Unabridged Dictionary).

Як засвідчують словникові тлумачення, в сучасній концептуальній формулі Common Sense чітко виокремлюються такі семантичні компоненти: 1) правильне практичне судження; 2) здатність формувати правильне судження і приймати рішення; 3) знання; 4) інтелект; 5) інтуїція. В словникових описах Common Sense наявні визначення, що тісно

пов'язують поняття здорового глузду зі здатністю приймати практичні рішення: the ability to think and behave in a reasonable way and to make good decisions [Merriam Webster's Advanced Learners' Dictionary]; the ability to use good judgment and make sensible decisions [Macmillan English Dictionary]; the ability to behave in a sensible way and make practical decisions [Longman DOCE 5th Ed]. Тут можна простежити концепцію Common Sense як явища, що не залежить від спеціального навчання, тренування чи набутих знань: sound practical judgment that is independent of specialized knowledge, training, or the like (Random House Webster's Unabridged Dictionary); good judgment or prudence in estimating or managing affairs especially as free from emotional bias or intellectual subtlety or as not dependent on special or technical knowledge (Webster's Unabridged Dictionary); sound judgment not based on specialized knowledge (American Heritage Dictionary). В англійських словниках підкреслюється, що Common Sense – це вроджена якість, характерна для людини чи людства: native good judgment (American Heritage Dictionary); normal native intelligence (Random House Webster's Unabridged Dictionary); something that is evident by the natural light of reason and hence common to all men (Webster's Unabridged Dictionary). Проте вродженість і незалежність здорового глузду від освіти не виключає наявності інтелектуальних здібностей, що зазначається у тлумаченнях: intelligence, intuition and ability to understand [Macmillan English Dictionary]; normal native intelligence (Random House Webster's Unabridged Dictionary). Тільки в одній дефініції підкреслюється необхідність практичних знань для провадження безпечного й розважливого життя: the basic level of practical knowledge and judgment that we all need to help us live in a reasonable and safe (Cambridge Advanced Learners' Dictionary).

На рівні понятійного аналізу, проведеного на основі одинадцяти англійських словників, ми можемо зробити висновок, що для англomовного суспільства Common Sense співвідноситься з розважливим судженням для прийняття правильних практичних рішень, а також із розумною практичною поведінкою, яка ґрунтується на базових знаннях про життя або вродженому інтелекту.

Звернення до образного наповнення концепту Common Sense передбачає опис досвіду, пов'язаного із цим концептом, і характеристику його асоціативних ознак, що зафіксовані автором художнього тво-

ру як мовної особистості, яка жила і творила в певну історичну епоху і в мові твору відтворила реалії, образи тогочасної картини світу.

Науковці вважають, що навколишня дійсність (картина світу) є сукупністю елементів культури певної лінгвокультурної спільноти, а текст – це певна традиція національно-культурної поведінки в нормативних для цієї спільноти елементах дійсності/культури; художній дискурс – це стереотип вербального спілкування в умовах певної традиції в певних елементах дійсності/культури [10, с. 89]. Підтримуємо думку М.В. Нікітіна, який стверджує: „Концепт звертається до світу і його об’єктів. Він є їхнім відображенням, і це стосується не лише дійсного безумовного світу, але й відноситься до креативного мислення, бо в цьому випадку концепти конструюються із відображень елементів реального світу” [9, с. 5]. Образи, які стоять за концептом, набувають матеріального втілення за допомогою слів, що об’єднуються довкола семантичного ядра (образу) і належать до однієї семантичної категорії чи лексико-семантичної сфери. Такі слова характеризуються однорідною семантикою і відносяться до однієї тематичної групи. Зазначимо, ще в середині минулого століття В.В. Виноградов висунув ідею про „групування слів великими пучками довкола основних центрів значень” [1, 15]. Тому дібрані нами супровідні до імені концепту слова були поділені на лексико-семантичні класи, що відображають асоціативні образи, пов’язані із Common Sense, та зроблені розрахунки частоти вживання кожного класу.

Загальна кількість лексеми Common Sense у дванадцяти творах – 152 одиниць, загальна кількість супровідних слів – 3 409 одиниць (1 292 дієслів, 1 474 іменників, 643 прикметників). Корпус досліджуваних іменників був поділений на 26 лексико-семантичних класів, дієслів та прикметників – по 16 класів. Серед найуживаніших лексико-семантичних класів дієслів зазначимо: буття – 234, фізична дія – 169, розумова діяльність – 120, стосунки – 120, спілкування – 118, модальність – 116, рух/переміщення – 100; серед частотних іменників, що є супровідними до слова-імені концепту, фіксуємо іменники на позначення: людей – 269, почуттів/емоцій – 255, абстрактних понять – 137, стосунків/спілкування – 130, ментальної сфери – 89, дії – 73; високою вживаністю позначаються прикметники: фізичного стану – 101, позитивної оцінки – 88, емоцій – 83, негативної оцінки – 79, результату дії – 80. Отже, серед знакового вираження концептуальної

сфери Common Sense знаходимо значну кількість іменників і дієслів, що свідчить про вагомість цього концепту у мовній картині світу.

Проте визначення частоти вживання лексичних одиниць недостатнє, адже в цьому випадку ми не знаємо, чи дійсно частота вживання лексико-семантичних класів суттєво перевищує деяку теоретично очікувану величину. Якщо фактична частота перевищує теоретично очікувану, тоді лексеми цього класу носять вибірковий характер вживання. Для достовірного квантитативного аналізу кількісних даних ми використовуємо критерій χ^2 [5, с. 37]. Таблиці 1, 2, 3 відтворюють результати підрахунків. Серед лексико-семантичних класів супровідних дієслів, що мають високий показник (χ^2), а отже, селективно вживаються автором для пояснення дій, пов'язаних із Common Sense, зазначаємо: *буття, фізична дія, модальність, розумова діяльність, бажання, відчуття/емоції, надбання, початок/кінець дії, фізіологічна дія* (див. табл. 1). Саме ці лексико-семантичні класи дієслів знаходяться близько до ядра концептуального поля Common Sense. Для авторів як носіїв культури діяти в межах здорового глузду означає бути при тямі, мислити, переживати певні емоції. Практичний характер Common Sense підкреслюється прагненням до надбання, ініціативністю та дієвістю.

Цікаві образи, що постають за супровідними іменниками до лексеми Common Sense. Лексико-семантичні класи іменників зі значними показниками (χ^2) фіксують найтісніші вербалізовані асоціації, що входять до структури поля концепту Common Sense. Знаходимо низку іменникових класів, що перевищують теоретично очікувані величини вживання два-три рази: іменники на позначення *людей, почуттів/емоцій, абстрактних понять, грошей/матеріальних цінностей, транспорту, установ, околиць, релігії*. Деякі образи, що відтворені письменниками у творах і входять у концептуальне поле, збігаються з понятійною основою Common Sense, що зазначається у словниках. Ментальна сфера, навчання та діяльність є невід'ємними складовими здорового глузду. Практичність як елемент Common Sense підкреслюють іменники *грошей/матеріальних цінностей, предметів/речей*. Людина є основним носієм здорового глузду, тому цей образ ключовий у концептуальному полі Common Sense. З людиною пов'язані виражений прояв почуттів/емоцій, вміння правильно поводитись в установах і вдома; практичності й обдуманості вимагають також подорожі, транспорт та життя в суспільному середовищі і природі. Релігія є тим образом, що в

словникових дефініціях не співвідноситься з поняттям здорового глузду. Проте в художніх творах спостерігаємо, що Бог виступає джерелом чи спонукачем вчинків у межах здорового глузду. У художніх творах ХІХ століття Бог і божественна сила є джерелом праведності, справедливості, розважливості, що надихає чи скеровує до правильних дій.

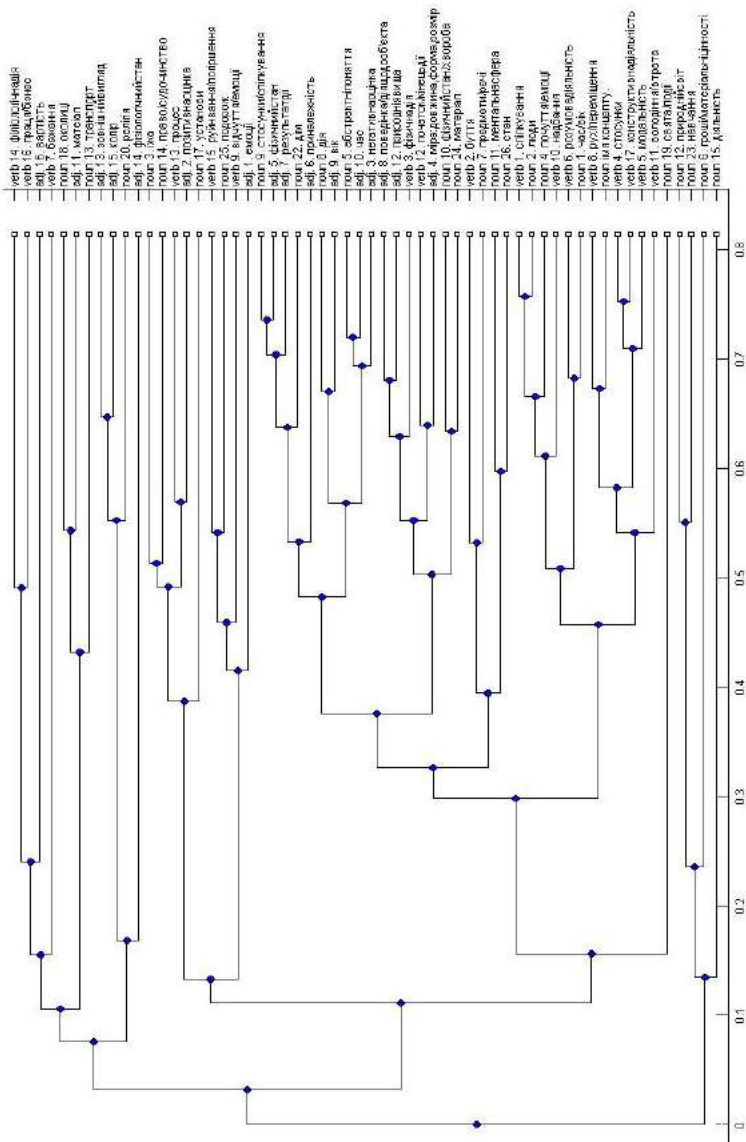
Супровідні прикметники слугують для опису, уточнення і пояснення дій чи образів, що є складовими концептуального поля Common Sense. Супровідні прикметники *позитивної оцінки* двічі перевищують показники (χ^2). Це свідчить про те, що присутність здорового глузду є позитивним фактором у житті, в діях персонажів творів. Образ людини як носія Common Sense підсилюється атрибутами, що виражають *емоції, зовнішній вигляд і фізіологічний стан*. Практичність, як характерна ознака Common Sense для англійців, також втілюється за допомогою прикметників *вартості й приналежності*. Вміння вправно вести справи зумовлює появу іменників матеріальних цінностей та речей, з якими пов'язуються прикметники *кольору, міри: довжини, форми, розміру, матеріалу та дії, виконаної над об'єктом*.

Проведений аналіз лексико-семантичних класів супровідних до імені концепту слів дає можливість відтворення розгалуженої образної основи концепту Common Sense, актуалізованої в художньому тексті. Образна сторона концепту багатша й різноманітніша, ніж його понятійна сторона. При порівнянні обох граней концепту знаходимо спільні характеристики (інтелект, практичність, знання, розважливі дії), а також образи, що проявляються лише в тексті (людина, матеріальні цінності, релігія).

Проаналізований матеріал дозволяє зробити висновки щодо понятійно-образного наповнення концепту Common Sense, яке було актуальним для англосаксонців у ХІХ столітті. Здоровий глузд є природною раціональною реакцією людини на певну ситуацію. Така реакція оцінюється позитивно. Люди часто жертвують здоровим глуздом, підкоряючись емоціям. Проте в англійській свідомості підкреслюється необхідність Common Sense для здійснення практичної діяльності. Присутність здорового глузду ототожнюється з надійністю і безпекою. Імовірно, що історично англійці, як нація мореплавців, навчилися цінувати безпеку і пам'ятати про здоровий глузд. Ризики завжди врівноважувались вимогою тверезо оцінювати ситуацію і поводитись відповідно до норм здорового глузду.

Аналіз кореляції між лексико-семантичними класами дає можливість відстежити зв'язок між класами, а отже, відтворити взаємозалежність образів. Подібність або відстань між класами зображується за допомогою дендрограми [11]. До аналізу залучались лексико-семантичні класи іменників, дієслів, прикметників, загальна кількість яких становить 58 класів.

Якщо ми подивимось на нижню вісь дендрограми, то побачимо шкалу, що зображає матрицю відстаней між об'єктами дослідження. Чим менша відстань, тим більше групи схожі між собою. Вертикальна вісь містить лексико-семантичні класи (кластери). Зліва від кластерів зображено лінії, які на певних відстанях з'єднуються, утворюючи Т-подібне сполучення. Такі з'єднання між двома чи більше кластерами утворюють групу. Мала відстань до правої осі свідчить про тісний зв'язок між групами, що порівнюються. Найтісніший зв'язок спостерігаємо між лексико-семантичними класами іменників на позначення людей і дієслів спілкування; між дієсловами конструктивної діяльності і стосунків між людьми; між іменниками стосунків/спілкування і прикметниками стану; між іменниками абстрактних понять і прикметниками часу. Кожне з утворених сполучень об'єднується у більше, долучаючи лексико-семантичні класи вже з меншою відстанню подібності, але залежність між частотою їх вживання зберігається. Наприклад, до іменників, що називають людей, і дієслів спілкування додаються іменники почуттів/емоцій; дієслова надбання приєднуються до цих лексико-семантичних класів, утворюючи більше спільне об'єднання. Лексеми, що відповідають назві концепту (common sense, good sense, sense), мають зв'язок з дієсловами руху/переміщення і входять до великого об'єднання, що включає взаємозалежні лексико-семантичні класи іменників на позначення людей і дієслів спілкування, іменників почуттів/емоцій і дієслів надбання; дієслів розумової діяльності й іменників часу/віку; дієслів стосунків, конструктивної діяльності, модальності, володіння/втрати. Таке об'єднання лексико-семантичних класів супровідних до імені концепту слів, проведене на основі статичних розрахунків, підтверджує зроблений раніше у роботі висновок про те, що Common Sense притаманний індивідам і проявляється у спілкуванні між людьми, нерозривно пов'язаний з емоційною сферою і вимагає розумових ресурсів, необхідний для практичної діяльності задля підтримання/набуття матеріального благополуччя.

Дендрограма 1. Зв'язок між лексико-семантичними класами

Аналіз словникових дефініцій показав різну глибину лексикографічного розгортання базової домінанти концепту – лексеми *Common Sense*. Понятійні характеристики відтворюють рефлексію людського мислення саме цього фрагмента картини світу, не прив'язуючи його до певної ситуації. Вивчення образної сторони концепту з посиланням на конкретний вербалізований фрагмент (художній текст) засвідчує розгортання смислу концепту. Образні ознаки виявляються за допомогою супровідних чи сполучних слів до слова-імені концепту, що відтворюють асоціативний простір, в якому зберігаються знання про осмислений і вербалізований сегмент картини світу. Лексеми, за допомогою яких есплікується значення концепту, групуються в лексико-семантичні класи, що відкривають широку гаму образів й ознак, характерних для зазначеної епохи у розвитку етносу. Статистичні методи дослідження дозволяють виявити зв'язок між значеннями супровідних слів, що разом творять цілісний портрет концепту.

Перспективою подальших досліджень є вивчення еволюції концепту, зміни його понятійної чи образної складових у художніх творах різних часових проміжків.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Виноградов В. В. О языке художественной литературы / В. В. Виноградов. – М. : Худож. лит., 1959. – 653 с.
2. Карасик В. И. Языковые ключи / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2009. – 406 с.
3. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах : монография / Н. А. Красавский. – М. : Гнозис, 2008. – 374 с.
4. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.
5. Левицкий В. В. Статистическое изучение лексической семантики : учеб. пособие / В. В. Левицкий. – Черновцы : ЧГУ, 1989. – 156 с.
6. Лотман Ю. М. Беседы о русской культуре / Ю. М. Лотман. – М. : Языки русской культуры, 1994. – 420 с.
7. Ляпин С. Х. Концептология: к становлению подхода / С. Х. Ляпин // Концепты. Научные труды. Центроконцепта. – Архангельск : Изд-во Помор. ун-та, 1997. – С. 11–35.

8. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения / М. В. Никитин. – М. : Либриком, 2009. – 168 с.
9. Никитин М. В. Предел семиотики / М. В. Никитин // Вопросы языкознания. – 1997. – № 1. – С. 3–14.
10. Прохоров Ю. Е. Четыре свободных размышления о языке и культуре в свете книг С. Г. Тер-Минасовой / Ю. Е. Прохоров // Язык. Культура. Общение. – М. : Гнозис, 2008. – С. 84–95.
11. Gries S. Th. Corpora in cognitive linguistics: corpus-based approaches to syntax and lexis / S. Th. Gries, A. Stefanowitsch. – Berlin, N.Y. : Mount de Gruyter, 2006. – 356 p.

ІЛЮСТРАТИВНІ ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

12. American Heritage Dictionary. – 4th edition. – New-York : Dell, 2001. – 960 p.
13. Cambridge Advanced Learner's Dictionary with CD-ROM. – 3rd edition. – Cambridge : Cambridge University Press, 2008. – 1810 p.
14. Concise Oxford English Dictionary / Ed. Catherine Soanes, Angus Stevenson. – 11 Revised edition. – Oxford : Oxford University Press, USA, 2008. – 1728 p.
15. Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary / Ed. Joanna Turnbull, Diana Lea, Dilys Parkinson, Patrick Phillips. – 8th edition. – Oxford : Oxford University Press, USA, 2010. – 1796 p.
16. Longman Dictionary of Contemporary English (4-paper without CD). – London : Pearson ESL, 2003. – 1968 p.
17. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. – New-York : Macmillan Education, 2007. – 1872 p.
18. Merriam-Webster's Advanced Learner's English Dictionary. – New-York : Merriam-Webster, Inc., 2008. – 1994 p.
19. Oxford Guide to British and American Culture. – 2nd edition. – Oxford : Oxford University Press, 2005. – 542 p.
20. Random House Webster's Unabridged Dictionary. – 2nd Revised edition. – New-York : Random House Reference, 2005. – 2256 p.
21. The Living Webster Encyclopaedic Dictionary of the English Language. – Chicago : The English-Language Institute of America, 1972. – 1158 p.
22. Webster's Unabridged Dictionary / Victoria Neufeldt, editor in chief. – 3rd college ed. – New York : A Prentice Hall / Macmillan Company, 1996. – 1574 p.

Таблиця 2

Величини (χ^2) для лексико-семантичних класів іменників

№ п/п	Лексико- семантичні класи	Величини (χ^2) для лексико-семантичних класів іменників																		
		3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14							
1.	час/вік																			
2.	люди				4,96				7,07											
3.	їжа				4,73															
4.	почуття/емоції			4,68					6,22											
5.	абстрактні поняття	3,91																		5,55
6.	гроші/матеріальні цінності	4,85						84,87												
7.	предмети/речі																			7,27
8.	дія																			
9.	стосунки/спілкування																			
10.	фізичний стан																			
11.	ментальна сфера																			13,88
12.	природний світ																			43,71
13.	транспорт	6,47																		5,43
14.	право/судочинство																			

Продовження табл. 2

I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
15.	діяльність				20,15								
16.	установи			4,07	7,78								
17.	околиці	16,60									4,93		
18.	свята/події										6,23		
19.	релігія			9,75	9,37							5,36	
20.	дім					9,21							
21.	навчання									63,48			
22.	матеріал												
23.	подорож		20,32										
24.	стан												

Таблиця 3

Величини (χ^2) для лексико-семантичних класів прикметників

№ п/п	Лексико-семантичні класи	Величини (χ^2) для лексико-семантичних класів прикметників													
		Charles Dickens "Great Expectations"	Charlotte Bronte "Jane Eyre"	George Eliot "Silas Marner"	Harrjet Beecher Stowe "Uncle Tom's Cabin"	Henry James "Europeans"	Jack London "Martin Eden"	Jane Austen "Pride and Prejudice"	Maria S. Cummins "The Lamplighter"	Mary Shelley "Frankenstein"	Nathaniel Hawthorne "The Scarlet Letter"	Oscar Wilde "The Picture of Dorian Grey"	Wilkie Collins "The Woman in White"		
1.	емоції	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14		
2.	позитивна оцінка								7,88	5,88		4,96			

Продовження табл. 3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
3.	негативна оцінка												
4.	міра: довжина, форма, розмір			4,88									
5.	фізичний стан												
6.	приналежність										6,37		
7.	результат дії		4,30										
8.	поведінка/дія щодо об'єкта												
9.	вік												
10.	час												4,21
11.	матеріал	13,63											
12.	температурні, природні явища			8,31									
13.	зовнішній вигляд				15,30							4,77	
14.	фізіологічний стан	4,16					6,07						
15.	колір				10,28								
16.	вартість									5,97			